

RADNÓTI MIKLÓSNÉ GYARMATI FANNI NAPLÓJÁBÓL (I)

Közzéteszi Ferencz Győző*

Részlet az 1944-es bejegyzésekből

Március 19.

Miklós a Vajdába ment. Szalai Sanyi előadása volt *A költő és a teste* címen. Nem nagyon érdekelt, megtudtam, hogy rólam szóló verseket is fog idézni, zavart volna, ha ott vagyok. Anyuskával akartam inkább sétálni. Csúf volt az idő, mikor elindultam, kis „Olimpuszunk”, a János-hegy füstölgött. A villamosnál [Tolnai] Gábor szólít meg, felénk tartott. Meséli, hogy a németek bejöttek ma hajnalban. A Kelenföldön állnak tankokkal, és körülzárták a várat. Bajcsy-Zsilinszkyt el akarták vinni, rájuk lőtt, talán megsebesítették, elvitték. Aztán Rassayt, Peyert, Baranyai Lipótot. A kormányzó két napig Hitlernél volt, ma reggel jött haza. A kormány lemondott, Imrédynek akarták adni a miniszterelnökséget, de visszautasította. A kormányzó koronatanácsot hívott össze a Várban, ahonnan a német követ Bethlent kihívatta, de az visszaüzent, hogy ha beszélni akar vele, jöjjön ő hozzá. Később Bethlent is elfogták. Hazasietek, félig ájultan előadom Anyuskának, meglepő szilárdsággal hallgatja, csak rögtön az a kérdése: mit teszünk? Persze, tennivaló jó ilyenkor. Hermi nincs itthon, [Milch] Tiboréknál van. Közben zúgnak egészen a kémények felett a német bombavető. Légójelzés. Érzésem szerint az elmúlt napok sűrű légózásai emiatt voltak már, vagyis őmiattuk. Aztán kisütjük, hogy az ismerős banktisztviselőt megkérjük, hogy holnap vegye ki Anyuska pár ezer pengő bankbetétjét, és hozza vagy küldje el. Elmegy hozzá. Az utcán semmi jele nincs a változásnak, talán még sokan nem is tudják. Zsuzsa telefonál, hogy [Ortutay] Gyula várja délre a fiúkat. Mik a Vajdában, de aztán délben jövet már ő is mindent tud, szalad Gyulához. Telefonálgatás sokfelé, lesz-e keresztelő, mert Heimlich [Hernádi] Lajos kisfiát ma kellene keresztelni. A Lehel téri templomba megyünk, várunk, várunk, fúj a szél, és alacsony, szörnyű repülőgépzúgás, meg néha-néha egy-egy rohamfelszerelésű német motorbiciklis az eléggé néptelen vasárnapi utcán. Előzőleg a Mokka eszpresszóban Hont Ferivel, Ilivel találkozom, Miklóst odavárták, de ő egyenesen a templomhoz ment. Feri keresztül-kasul beteg, de azt mondja, este még „nemzetmentéssel” fog foglalkozni. Ő változatlan. A templomi sekrestyében, mikor belépek, csak ezt a pár szót hallok még a papok közt: „Jól tették a németek, hogy bejöttek.” – Ez a mi egyházunk. Aztán felmegyünk Lajosékhöz kétségbeesésben, Zsuzsa szoptatja szegény kis Miklóst, keresztfiunkat, sírdogál közben. Azt kérdezi, Duna jön-e, vagy mi Újvidék módjára leszünk. [Grosz] Dezső bácsi odatelefonál, kérdezősködik. Fáj, hogy nem hívtam fel rögtön, érdeklődni felőlük. – Aztán este különböző látogatók jönnek: [Vas] Pista, a két Vera [Péter Vera és Csillag Vera], Aczélek, Szécsy Jancsi stb. Mi fent jártunk [Kovács] Margitéknál, de nem mentünk fel vacsorázni megbeszélés szerint, más vendégük volt. – Aztán jön egy éjszaka, az első talán életemben, amikor végig nem hunytam le a szemem, vagy talán a második, hisz akkor is így volt, mikor tavaly Miklóst megverték, megkí-

* A napló gondozott, teljes szövege a Jaffa Kiadónál jelenik meg 2014-ben.

nozták. De ez mégis más. Minden neszt élesen hallok, folyton azt hiszem, most jönnek. Este elbúcsúztunk, és nagyon megköszöntük egymásnak ezt az elmúlt gyönyörűt, amit az együttélésünk jelentett. Mik nagyon influenzás még mindig, és tudott aludni. – Már hajnalban mindenütt felhúzták a redőnyöket. Soha ilyen korán nem ébredt ez az elkényeztetett ház. Aztán kinéztem, csönd volt, és néptelen utcák. Aztán próbáltam reggelit diktálni Mikbe, nem eszik tegnap óta. A hírek estig csak letartóztatott politikusokkal szaporodtak, meg hogy megszállták a rendőrséget, az idegen-ellenőrzőt, a *Népszavát* stb. stb., a jól begyakorolt recept szerint. Reggel bementem tanítani, Mik meg be a múzeumba, Halász Gábor íróasztalába akarta tétetni a naplóját. Igaz, már majd egy éve nem nyúlt hozzá, meg főleg a kéziratban lévő verseit. A Shakespeare-fordítást be tudja-e még fejezni? Anyuska olyan nagy, olyan szelíd és nyugodt, csak nagyon fáradt szegényke. Hermi tele van a [Holló] Jani körüli dolgokkal, de nagyon megnyugodott abban, hogy most szakács lesz a századnál. Úgy örülök, hogy nem tapasztalok nála szemrehányást. Ez a legsúlyosabb fájdalmam, hogy felelős vagyok az életéért. Ha akkor nem szegülök ellene, hogy Londonba vigyék, most nincs itt. – Mik délután Gyulához megy, ott van találkozó. Órák után érte megyek. Sokkal nyugodtabban valahogy, ok nélkül ugyan. Zsuzsa olyan fehér, mint az ágynemű. Hallgatjuk az új híreket. [Major] Tomi, [Beck] Judit eltűntek, de a Barcsot [Barcs Sándort] bevitték. A miniszterelnök letartóztatva, Bethlen Horthynál házi őrizetben. Gyula még bent van a Rádiónál, de a délutáni előadás Kossuthról már nem volt megtartva, bent van a Gestapo tegnap délután óta. Mik rettenetesen rosszul van, tüszős mandulagyulladásal és tönkrement idegekkel. Menekülni? Hogyan és hová? A pályaudvarokat lezárták, az utcákon igazolatlanok. Egyik helyről a másikra bujdosni, mit segít az, ha „átfésülést” csinálnak? – Este Kun Miklós jön fel, nagyon erősen akar élni, és nyugodtabb is lehet sokkal mint orvos. Akit helyettesített, visszajött, ezért került ő haza. Beszél arról, milyen horthysta a nép, nyoma sincs a nácizmusnak, még a sváb falvak is kedvetlenek és félnek.

Március 21.

Kora reggel Gerhauser csönget fel, mikor végre teljesen kimerülten aludni tudtam ezen az éjszakán. Felajánlja az arcképes igazolványát, mindenféle romantikus tervekkel körítve Titóval kapcsolatban. Aztán itthagya kolbászt, és elmegy, mondván, este visszajön. Megyek rendesen Kornfeldékhez. Feldúlt arcú szakácsnő fogad, mondja: elmene-kültek, még vasárnap reggel, és utána már keresték őket, feldúlták a lakást. Majd az egész környék ott a Lendvay utcában így járt: Chorinék, Goldberger Leóék, Aschnerék stb. A fejeseket szedték össze először. Hazajövet bemegyek a kórházba [Gyarmati] Lacihoz. Ő mondja, hogy Ádám Lajost, a sebészt tartóztatták le ma reggel, vajon miért? Üres az ambulancia, aki betéved, azt is elküldik, ha nem sürgős a műtét. – Mik szavai: a jeleseknak megadatik, hogy erejükön felül tudnak dolgozni. Nem véletlen, vagy egy Petőfinél megvolt, a 27 évébe belefért. A magaménál is, és biztosan még nagyon soknál [sic!]. Ki tűnődik ezen ma este, nem látom, ezért nem tudok belenyugodni. Aztán találkozás Szécsy Jancsival, Gáborral, [Csillag] Verával Frankléknál. Frissen, jókedvűen, majdnem nyugodtan. – Mik ágyban marad, mert lázas. Délben Aczél jön fantasztikus (svájci?) útlevelettervvel. Aztán Vas Pista meg Gerhauser. Ez a szörnyeteg megint lehetetlen elképzelésekkel jön, [Erdélyi] Ágit illetően is, aztán meséli, hogy városparancsnokunk a kelet-európai szakember a „kiirtásban”, hogy a lengyelországi krematóriumnak meg se kottyán háromszázezer zsidó, amennyi kb. itt lehet, és hogy ezek a lehetőségek vannak a menekülésre. Gyűlöletes fickó, tökéletesen elvesztettem az erőmet utána, bár

semmit sem mutattam neki belőle, csak fagyasztottam. Aztán telefonáltam [Stadler] Frieda nénihez. Ott volt a prof és Gyula. Mondtam, Mik szeretne beszélni velem. Salamon Andris jött közben, Mik könyörög méregért, de nincs neki, csak amennyi saját magának kell. Aztán utána jön a prof és a Bernát Pali, aki felmegy Margithoz. Sík [Sándor] átázva érkezik, nagyon szeretetteljesen, de teljesen remény nélkül, csak papi szavai vannak, és arról, amit elképzeltünk az egyedüli számunkra, azaz Mik számára lehetséges módról, hogy valamelyik rendbe bemelegy, teljesen kiábrándít ebből, mondván, hogy ezt nem teheti, pápai tilalom van rá, mert ilyen esetekért százával gyűjtötták fel a papokkal együtt a kolostorokat. – Hát ez sincs, csak szerető vigasza, ami nagyon jólesik, de hát még mélyebben süllyedünk a bizonytalanságba.

Már megvan a kormány Endre Lászlóval és a legförtelmesebb alakokkal. Ma estig volt ultimátum, hogy kormányt kell csinálni. Most majd jönnek az „intézkedések”. Ők gazda nélkül nem akarnak semmit tenni. Közben délelőtt – Anyuska mesélte telefonon – ő is átesett a tűzkeresztségen. Gépfegyverrel jöttek egy lengyelt keresni még a Tomaszevszkiéktől. Mindenkit igazoltattak, lezárták a lakást. Szegény drága, tündéri Anyám, azt mondja, egész nyugodtan ment eléjük. Tudom, hogy ő nagy, ő nagyszerű, de Hermi, Hermi szegény hogy viseli majd el? – Sík megölel, és csupa fohászkodás értünk, de semmi segítséget nem tud nyújtani. Ez a történelmi szelekció – mondja –, és már az Ótestamentum is tiszta állatok áldozatát kívánta. – Közben légó van, soká kell maradnia, nem tud elmenni, nem járnak villamosok, Mik felöltözik mindenesetre, de aztán nemsokára lefűjják. Az utóbbi napok sűrű légózásai már mind német előkészületek és puhítások voltak. – Ölelkezünk és búcsúzunk egymástól, és így múlt el megint egy nap. Semmihez hozzá nem nyúltunk, délben még ebédeltem, Mik alig. Este már csak ő ivott kis levest. Közben Ilka nénihez már nem tudtam elmenni. Irma vitt ki neki holmit, nem hallottam még, hogyan találta. Minden megáll: munka, üzlet stb., de nem sztrájkyszerűen, csak egyszerűen, mert senki sem érzi magát biztonságban. Az utcákon nem sokat látni belőlük, úgy látszik, diszkrétek, nemigen mutatkoznak lehetőleg. Korán lefekszünk összetörve, és nagyon fáj, hogy Anyuskáék távol vannak.

Március 22.

Nem jövünk haza. Folynak a lefogások, az összes veszélyes listák a kezükben vannak. Anyuskánál alszunk, mert ő is nyugodtabb így. Mik nem engedi, hogy egyedül hazajöj-jek, így én is maradok. Összevissza kapkodó tervek, elképzelések, és közben semmit nem lehet csinálni. Mik csak fekszik, és bámul maga elé. Idegfeszítő figyelés a rádió előtt, este várakozás a kormány listájára, kiknek a lelkén fogunk száradni. Egyáltalán nem megnyugtató az eredmény, és kicsit érthetetlen, miért fogadta ezt el a kormányzó.

Március 23.

Reggel hosszú álmatlanság után ébredés, csodálkozva, hogy még élünk. Vasárnap óta van valami különös fájás a jobb mellemben érintésre, de nem érzek benne semmit. Nem is akarok most ezzel törődni, igazán nem alkalmas idő erre. Eljövök a Pozsonyi útra, nem akarom, hogy lakatlannak tudják a lakásunkat. Este úgyis légó volt, alig tudtunk vacsorázni, csak úgy sebtében, felkészülve, jó kifogás, hogy ezért maradtunk el. Felmegyek pénzt kérni a Pharosékhoz. Persze lekéstek a pénzkivételről. Bankzárlat van. Igaz, ők folyószámlások, kaphattak volna, de hát biztos jól jött ez a kifogás, hisz a könyvüzletnek egyelőre nagyon befellegzett. Vegetatív szükségleteken kívül igazán szinte minden megállt. Aztán [Terebesi] Éva jön angolórára. Csak rövid, izgatott angol

dadogásra futja most. Aztán együtt jövünk el, az utcán hatalmas harci kocsikkal vonulnak, félelmes, ördögi pofák ülnek bennük. Sietek felszállni a villamosra. Délután megjelenik megint Gerhauser, minden különösebb közlendő nélkül, csak újabb indirekt rettentés céljából, és fontoskodik a kombinációjával. Aztán hamar elmegy végre. Gyula jön, és meséli, hogy állítólag Illyést csendőrök keresték a *Csillagnál*, értesítették őt a kávéházban, ahol éppen volt, és most bujdokol. Gyula teljesen értetlen a helyzetünkkel szemben, csak az tölti be, hogy őt is érhetik mindenféle veszedelmek. Persze ez nem kétségtelen, de semmi esetre sem az, ami minket, a kipusztítás a legszörnyűsegebb módokon, és mindnyájunkat, a szegény, öreg tehetetlen anyámat és a viruló, élni akaró unokahúgomat éppúgy, mint kettőnket. Oly végtelen magunkra hagyottak vagyunk. Karig Sári jön, telefonáltam neki. Csupa kemény segítségre készség van benne, de hát persze korlátozottak a lehetőségei. Mindenesetre átveszi, amire kérjük, sőt felajánl ehhez hasonlókat. Gyula nem szereti őt, mert féltékeny minden barátunkra, és leszól mindenkit. Persze ez nem tudatos féltékenység, vagyis inkább presztízféltés, hanem csak mi tudjuk, mi vesszük észre. Tulajdonképp most ő is kérni jött Lacitól valami kórházi protekciót Zsuzsa egy menekült rokona számára. Sajnos Lacinál nagyon nehéz valamit elérni. Nem érzem a szerető részvétet Gyulában, és ez nagyon fáj. Takács Laci jött még el, könnyek közt búcsúzkodva és szabadkozva: semmit sem vállal abból a csekélységből, amire kérjük. Nevetségesen gyáva, igazi köztisztviselő, de persze félelmetesen megsírat, ő bizonyára tudja, miért. Ő tudja, mi vár ránk. Laciék jönnek aztán, keserves humorizálás következik. Légő megint este, komédia ez is, hisz ebben a helyzetben már komoly veszélynél nincs előzetes figyelmeztetés úgyszemint.

Március 24.

Délelőtt eljövök hazulról, elég késői kelés után, mert megint borzalmasan éber, szorongó éjszakám volt, talán egy-két óra alvással. Csak a reggeli zörejek nyugtatnak meg az alvásra. Idejövök a Pozsonyi útra, igazolványképeket keresni, hogy személyazonossági igazolványt válthassunk, ha még nem késő, r. k. jelzéssel. Persze egy éve lehetett volna már, de akkor nem törődünk vele. Aztán hiába sietek a rendőrőrszobára, lekésstem az időhatárt. Aztán apró elintéznivalók és loholás vissza, haza. Nincsenek rohamkocsi-felvonulások, valahogy csöndesebb az utca, és „mintha semmi sem történt volna”. Otthon csak fecsegés ide-oda, apró készülgetések, csomagolások, Ilka néninek fehérneműküldés, most nem engedi Mik, hogy kimenjek, és meglátogassam. Mik egész nap fekszik a díványon, összekulcsolt kézzel, viaszos arccal, és szóltan. Semmihez sem fog vasárnap óta már. Nem érzi jól magát sohasem Anyuskánál, haza akar jönni. Meister Palinak adok csak egy órát, aztán megmagyarázom kínlódva, hogy nem maradunk tovább, mert Mik így megbolondul. Itthon mégis a megszokott közegben él, a szívéhez nőtt tárgyak között inkább tud vigasztalódni. Persze, tudom, Anyuskának ez nagyon fájdalmas, ő végtelen egyedül van nélkülem, és el is bátortalanodott, hogy mindenben a tanácsomat szokta követni. De hát mégis úgy határozunk, hogy hazajövünk hozzánk. Mik rettenetesen fél az utcán, semmi színészi képessége nincs, hogy emelt fővel, vidáman, természetesen diskuráljon, csak tekinget jobbra-balra félve, alig várva, hogy a villamosról leszálljunk. Milyen jó itthon vacsorázni. Szinte hazajáró lelkeknek érezzük magunkat. Hideg van, kegyetlen szélvihar odakint. – Jolán néniel beszéltem, megmondtam, nem engednek a látogatásra, mert biztos minden emberhez csak egy látogató mehet, a legközelebbi rokon. Be is látja, és meséli, hogy csomagot már nem szabad bevinni, de elég jó a kosztjuk, mert a Zsidókórházból küldik. Ő persze mindig saját

magát sajnáltatja, legelőször ágyban „heveri ki az izgalmakat”. Itthon este Pista jön fel rövid időre, aztán Désiré [Baróti Dezső] Gyulától, ahol mint két védett, egy üveg szünetes napi pezsgőbe öntötték keservüket, és honfibtól süppedt a keblük. Gyula nagyon hangoztatja, hogy ő éppen olyan üldözött vad, és el akartak jönni a Cs. Szabóval a Rádiótól, de hát az igazgatójuk felvilágosította, hogy nem tehetik, mert hadiüzem-alkalmazottak, nem hagyhatják el a helyüket. Hogy aztán ez valóban így van-e, vagy csak Gyula húzza alá közszájon való elterjesztés végett – nem tudom. Dezső bizonygatja, hogy ők bizony „Bach-huszárok”. Átveszi tőlünk a két, könyvtáreladásról és lakás-alkalmazásról szóló írást. Aztán Margitékhoz megyünk fel. Likőrt iszunk és kávét, „úgyis mindegy” alapon a jó meleg kis konyhában, mert bent éktelen hideg van a széltől. Kovácsék angyalok, mint mindig, csak Margit kacagása fáradtabb egy árnyalattal. Aztán jön a lefekvés, a levetkőzve ágyba fekvés mindig úgy fokozza ezt az állati kiszolgáltatottságérzést, ami úgy gyilkol bennünk.

Március 25.

Végre az első végigaludt éjszaka vasárnap óta. Talán csak azért, mert későn feküdtünk le, 1 felé járt már, meg nagyon fáradt is voltam, meg nagyon jó is volt az itthoni ágyban lenni. 9 felé a rádió kellemes szíkerhangjára ébredtem, amint az amerikai antiszemizmus terjedését fejtegette, a napról napra hevesebbé váló modorban, de egyre szellemtelenebbül. Aztán jött a posta, két lap: egy aggódó Nagyváradról, Ágítól és Miklós mamájától, és egy segélykiáltás Dezső bácsitól, azzal, hogy *itt* vagyok, a szanatóriumból hoztak ide, szombaton délelőtt lehet látogatni, szóljatok Gyulának, hogy látogasson meg. – Rettenetesen megrázott, és gyorsan felkeltünk, hogy bár a biztos hiábavalóság tudatával, de Mik felmenjen Gyulához telefonálni. Én meg elmentem Cinihez [Zinner Erzsébet] az igazolványképekért, és utána az őrszobára arcképes igazolványt váltani. Ott egy rendőr kikérdezett, aztán nagyon csóválta a fejét, hogy micsoda hanyagság volt nem bejelenteni a lakásváltozást, aztán azt mondta, várjak. Vártam, míg a sok ki- és bejelentővel végzett, aztán bediktáltam az adatokat, amik az ilyen fényképek hátán szerepelni szoktak, és azt mondta, majd holnap eljön. Ezt merő jóakaratra láttam, nagyon megörültem, és most várom tépelődve, hogy mit kell adnom ilyenféle szíveségért. [Csillag] Verukával találkoztam Sándoréknál a műhelyben. Valahogy enyhültebb a hangulat, állítólag kieresztették a Mosonyi utcában fogva tartottakat, akiket utcai igazoltatások során szedtek össze, kiengedték az orvosprofesszorokat is. Után nemigen látni németet már úgy rohamállapotban felszerelve, csak ünneplő katonacsoportok lézengenek, nézelődnek a kirakatok előtt. Hazajöttem Mikhez, és ő mesélte, hogy Gyula persze azt mondta, szó sem lehet arról, hogy elmenjen, de én sem, mert csak egy újabb befogási trükk lehet az egész. (Ez nevetséges elképzelés, hiszen annyi más módjuk van erre.) Szóval szegény Dezső bácsi hiába vár erre az utolsó szalmaszállra. Nagyon fáj ez a tehetetlenség. Hazamentem ebédelni. Karig Sári jött, kiváltotta pénzünket a bankból, ami a Franklintól egy betétkönyvön szerepelt: 1200 pengő, de csak az ezret adták ki. Ez előleg lett volna a jövőre elkészítendő hatalmas műfordítás-antológiára, amit Mik Cs. Szabóval szerkesztene. Igaz, ez nem számít sikkasztásnak, hiszen ott van nekik fedezetül a La Fontaine következő kiadása, illetve ennek a második fele. Sári jó híreket hoz: Szent-Györgyi ellógott, Nelli is a Libával (Libik György), bementünk Dél-Erdélybe, Józsi bácsiék egész közel vannak, talán Titóékkal is készül valami közös program. De hát annyi a mese, a fecsegés, hogy szédülni kell tőle. Hazajövet ünnepi üresség az utcákon. Ebéd után Pista jön fel Mikhez, új verseit mutatja. Furcsa, erősen gondolati líra

ez, mindig egy árnyalat ízléstelenség zavar benne. Aztán Kun Miklós és Aczél jönnek. Kun Miklós problémái a bujdosás különböző formáiról. Figyelmeztet, hogy nem szabad beugrani egy viszonylagos csendnek, így szokták kezdetben. Hej, ki tudja, mi a helyes. Egy biztos: itt ülünk az édes szobánkban együtt, Mik végre ceruzát vett elő és papirost, és próbálkozik írni valamit. Nagy, szomorú őzikeszemekkel bámul rám, és nem akar hinni a nyugalomnak. „Láthatóvá lett a gyűrű”.

Március 26. Vasárnap

Mik ágyban maradt, vártuk a rendőrt, aki megígérte, hogy az igazolt képeket hozza. De csak délben jött, és hülyemód 30 pengőt adtam neki. Azt hittem, többet ér ez, de kiderült, hogy csak nyolc napig érvényes. A Vadász utcában a kerületi kapitányságra kell még menni igazolványért. – Majd egész délelőtt itt ült a Petrényi, Mik volt őrmestere. Teljesen tönkrementünk idegileg, és akkor még meghallgatni ezt a gyanús dögöt, aki egyrészt azért jött, hogy Miklóst megkérje, protezsálja a keresztfiát a református gimnáziumban továbbra is, másrészt azt fejtegette, hogy ő milyen jó volt a századnál. Mik szerint ez már óvatosan arra készül, ha az oroszok bejönnek, és őt előveszik az ellenségei, legyenek tanúi az emberséges voltáról. Gyalázatos fickó, és bájologni kellett vele persze, ha mérsékelten is, és időt tölteni. Délben későn hazamentem ebédelni, hogy Miknek is hozhassak. Mikor visszajöttem, Mik [mindent] megevett, újra visszafordultam, mert Anyuska egész egyedül volt otthon. Irma sem volt, Hermi sem. De hiába csöngettem, nem hallotta, és elmentem Gyuláékhoz. Nagyon rosszul éreztem magam: Gyula igazán deplaszírt megjegyzéseket tesz folyton a zsidók hülyeségéről, akik ahelyett, hogy átadnák megbízható keresztény barátaiknak idejekorán a dolgaikat, hagyják, hogy a németek kezére jusson. Ez rendben is van, ha gondolja csak, de kimondani nem kellene. De gondolni sem kellene, hanem megérteni a kétségbeesett gesztust, mikor egy gazdag emberért jönnek, és a felesége nyújtogatni próbálja az ékszereit meg a pénzét, ami van, hogy csak elengedjék. – Gyuláék után hazajöttem Mikhez. Hosszan beszélgettünk reménytelenül. Mik írt egy kis verset, kis angol szonett, és ezeknek a lidérces napoknak kongó visszhangja. Isten tudja, megérhetünk-e még egy más világot. Kapkodás hírekhez, ehhez-ahhoz, minden alap nélkül.

Március 27.

Reggel elmentem az őrszobára megkérdezni, nem vállalná-e az igazolványkiváltást, meg rossz dátumot írt a fénykép hátára a bejelentettségünkről. A rendőr nem vállalta, mert az már nem az ő hatásköre. Visszajöttem, aztán el a Vadász utcai kapitányságra. Azt a választ kaptam, hogy zsidó származású nem kaphat személyazonossági igazolványt. Ez nagyon megdöbbenett, mert bár mindenre el van készülve az ember, mégis a szem-betalálkozás a valósággal mindig újra elrémít. Aztán haza. Anyuska megint csupa idegesség az eddigi, szép nyugodtan viselt napok után. Fél az egyedüllétől. Irma, a háztartási alkalmazottja ma elutazik végre, és a „kis” Mariska csak délelőtt jön el pár órára dolgozni. Addig nem költöznek ide, míg a rendeletek ki nem jönnek, lakhatnak-e egyáltalán zsidónál. Most ott vannak éjszakára ketten egyedül, Anyám és Hermi, rettenetes. Mit tegyek? Azt hiszem, oda fogok járni aludni, de Mik nem bírja ezt, hisz igaza van, mikor azt mondja: Isten tudja, még meddig maradhatunk együtt itt, hány napig feketünk az ágyunkban. Elvittem Zsuzsáékhoz egy csomagot, apróságot, de annyi gondja van úgyis a holmikkal, ha ki kell költözniük. Délután pár órám volt még, két tanítvány, akik még megvannak, de másodszori fizetésre már biztos nem kerül sor

náluk. Laciéktól halljuk, hogy a kormányzót azzal fenyegették meg, hogy háromnapos fosztogatás és rengeteg kivégzés lesz. Egyre-másra hallani lakásbetöréseket, elviszik, amire szükségük van. Az otthoni irodából a főnök betelefonált a rendőrségre, jelenteni a múltkori látogatást. Azt mondták, hogy semmit sem tehetnek, még az angol főpecsétőr sem tehetne semmit, ha itt volna, ellenük. Egyre otthonosabbak lesznek, tudják már, hol laknak kiszolgáltatott emberek, és mindent merészelnék. Uramisten, ezt a csapást bocsátottad erre a nyomorult világra. Hát nincs irgalom. Jaj, csak vége szakadna már az erejüknek és a hatalmuknak, és megmaradhassunk. Mindenkitől minden pillanatban búcsúzunk. Úgy nézem a kis szobánkat, a holmijainkat, hogy jól az emlékezetembe vésődjék. Igen, majdnem kilencéves boldogságban éltünk itt egymással, ezt már nem vehetik el. De hát itt van Anyuska és Hermi, akiknek még semmi jó nem jutott jóformán, és lehet az, hogy így kelljen elmenniük ebből a világból? – Délután sokan jártak Miknél: Gyula, Marcel [Jean], [Schöpflin] Gyuszi, este [Csillag] Vera. Szécsyékhez akart átcsalni, de nem akartam, nagyon fáradtan jöttem haza, Mik meg egyedül nem ment. Fájt Verának, sértődve ment el. Minden hírnél szörnyűbb a valóság: minden reggel úgy felébredni, hogy mégsem álom ez. Néha, ha nézem őket vonulni az utcákon, azt gondolom, ők is félnek. Úgy tekingetnek szét a rohamsisakok alatt, mintha legalábbis golyók sortüze fogadná őket. Pedig csak kíváncsi vagy közönyös pillantásokkal találkoznak, a félők elfordulva továbbsietnek.

Március 30.

Nem tudtunk kimenni a temetőbe Rózihoz tegnap, a születésnapján, de hát alig lehet kimozdulni. Irtózatos ítéletidők járnak kívül, belül: hóviharak március második felében, és hideg. Csak az emberek nem értik a természet jeladásait és figyelmeztetéseit, hiába.

Április 4. Kedd

Szomorúan eredménytelen és fájdalmasan értetlen vitatkozás Gyulával, Dezsővel. Hiába, teljesen egyedül vagyunk, ezt senki meg nem érti. A maguk anyagi pánikjával vannak tele, és Gyula amellettt oktató és fölényeskedő. Aztán magától értetődő természetességgel teát kér, és lefitymálja, hogy nagyon világos, gyöngé, pedig valódi teát kap. Aztán nekem támadnak, mert olyasmit mondok, hogy viselni kell minden becsületesen gondolkozó kereszténynek a sárga csillagot, hogy ezzel tüntessenek az egész rendszer ellen, és kifejezzék, hogy nem hajlandók bevenni a további rendelkezéseiket sem. Nekem támadnak, hogy ezt itt, egy ilyen országtól nem lehet várni. Ebben igazuk van. Huszonöt éves tervszerű, alapos hülyítés és rohasztás után nem lehet várni. Aztán azzal is érvelnek, hogy ezzel kompromittálnák magukat és az eszméket azok az emberek, akikre még szükség lehet. Hát igen, igen, ez reális is, de hát Hollandiában, állítólag Prágában is mégis megtették. Végtelen letörtek vagyunk. Este komoly hányingerrel küszködve varrom fel a kabátjainkra a csillagokat.

Április 5. Szerda

Réggel nagyon keserves arra ébredni, hogy mégis beköszöntött ez a nap is, „nem jött semmi közbe”. Nem halasztották el a dátumot. Itt vagyunk visszavonhatatlanul. – Felkelve leleskedem kifelé az ablakon, hát mit látok: óriási sárga plakát virít a szemközti falon: egy nagy ötágú csillag, egyenlőségjel és sarló és kalapács. – Úgy látszik, ezzel akarták a rokonszenv-csillagviselést – ha esetleg valaki megpróbálná – eleve megakadályozni, hogy ennek az azonosságának az ódiumát veszi magára, aki megtenné. Aztán

persze előtűnnek egyre-másra a sárguló járókelők, és mennek az utcán. Ameddig szemmel követni tudom őket, nem történik velük semmi. Takarítás után megyek én is hazafelé villamoson Anyuskához. Kicsit megnéznek, talán – azt gondolom – azt mérlegetlik, hogy nem is látszik zsidónak, milyen furcsa, mégis csillagos. Összeszorítom a fogamat, és bizony buzgón kereszteset vetek a Bazilikánál. Kételyeim vannak, szabad-e így, ilyen mellékgondolattal emlékezni Jézusra, hogy ezzel tüntessék az egész gyalázatos rendszer ellen, de azt gondolom, ezt ő is így kívánná. Hát érdemes volt ezért a kétezer éves „keresztény” emberiségért megváltást hozni? Az eredmény ez, ami ma van, ez a mocskos és fürtelem és a gonosz igazságtalanságnak ilyen dühöngő tombolása. Hát nem sokszorosan szörnyű így a keresztre feszítés vértanúsága, hogy ezt érte el? Édes Jézusom, maradj velünk! Úgy érzem, Jézus, hogy bennünk vagy, és szinte egyedül csak bennünk érzek. Csak borzadózni tudunk, de bosszúvágy semmi sincs bennünk. Talán mi vagyunk az abnormis emberek, és ezek minden örületükkel közöttünk a természetesek, az épek?

Április 6. Csütörtök

Délben hozom Miknek az ebédet hazulról. Már mintha „megszoknám” a csillagot. Dezső nem tudja átvenni a „zsidólakást”, hosszadalmas lakáskiigénylési eljárás kell, és rengetegen várnak. Semmi valószínűség nincs rá, hogy ő kapja meg. A könyvtáreladás talán-talán érvényesíthető, de hát el kellene szállítani, hogyan, hová? Folytonosan, naponta csomagolunk. Elvittem megóvóba a bundámat, legalább egy gonddal kevesebb. Nincs egy helyen, nem vihetik el tőlem. Aztán rohanok haza, mi újság, mi vár rám? Nem költözhetünk haza, Anyuskához, így nem hagyhatjuk el önként, szabad prédaként a lakást, meg kell várni a történendőket. Anyuska ettől nagyon szomorú, szegényke magába fojtja, de tudom mégis, nem bírjuk itt hagyni ezt az egyetlen kuckónkat, és hogy repesek már estefelé, mikor hazajövök a Dalszínház utcából.

Április 7. Péntek

Csöndes „ünnepnap”. A házmesteréknél költözködőkocsik. Még a házmester is menti a bútorait. Német tankágyúk hosszú sora dübörög, fekete egyenruhában vásott kölykök ülnek benne, 14-18 évesek. Övük a világ, diadalmas kis vadállatok. Ilka néni temetési ügyében megyek le telefonálni. Frankl Sándor mamájától elvették már tegnap a lakást. Két nő lakott együtt: húga és az anyja, és mégis ezenkívül még négy pár férficipőt és két férfiöltönyt követeltek rajtuk. Azt beszélük, hogy mi nem kerülhetünk sorra, mert nem vagyunk a hitközségnél sehol számon tartva. Isten tudja. Sietek kitakarítani, és már alig várom, hogy otthon legyek Anyuskánál. Isten tudja, micsoda gyalázat történt azalatt otthon, míg távol voltam. „Csak” a rádiókat veszik most el. Minden napra egy tojás, egy-egy újabb rendelet, egy-egy újabb fejbe csapás, egy-egy szorítás a hurkon, ami a nyakunk köré fonódik. Mi a fenét kell nekik egy olyan vacak készülék, amivel úgys csak Pestet lehet hallgatni. Így most honnan tudhatják, ha légo lesz? Aztán az iroda bérlőjével megbeszéljük, hogy a harmadik szobát is feltételelesen úgy tekinti, mint az ő irodájához tartozót. Igaz, így csak kétszobás lakás maradt Anyuskának, és éppen az ilyeneket keresik most, de hát árja albérlővel talán-talán mégsem. Semmit sem tudunk, csak folyton, naponta többször próbálgatunk különböző variációkat, hogy is lenne jobb, hogy lehetne megmaradni valamennyire a régi keretek közt. Már napszamoséletet él szegény Anyám úgys, hajnalban kel beteg és öreg, és takarít és főz és mosogat és

mos és vasal. Én nem tudok olyan korán érkezni, hogy mentesítsem, mert előbb itthon is ki kell takarítanom, és 8 előtt nem bírok felkelni. Iszonyú fáradtsággal, üres csontokkal ébredünk minden reggel. Hermi a vásárlásokat végzi, vagyis inkább a próbálkozásokat, mert nemigen lehet valamit is kapni. Kihallgattam őt magyarból, egy hét múlva lesz az írásbeli érettségije. Szegény gyerek, csupa idegesség, nyugtalanság, és annyifelé. A veszedelmes bizonytalanság, amiben élünk, a házassága, az érettségi, a jövő, az esetleges elutazása Jászberénybe, ha ugyan lehet lesz. És akkor Anyuska egyedül marad, mi lesz vele, akkor oda kell, hogy menjek hozzá, de hát ez három hét múlva lehet legkorábban, élünk-e addig? Most arról írnak, hogy be kell kapcsolni a termelésbe a zsidókat. Biztosan a legveszélyesebb hadiüzemekbe, tizenkét órás napi munkával. Nem bánom, csak valamennyire állandósuljon ez az állapot, és ne a kiirtás legyen a következő lépés. És hagyják otthon aludni az embert.

Április 8. Szombat

Dezső bácsi teljesen szétesett, hisztériásan sír folyton, mint egy nő, semmit sem lehet kérni tőle, semmire se lehet megkérni, hogy szóljon például a zsidó központi bizottságnál a lakásügyben. Hogy ne jöjjenek elvenni Anyuska lakását, hanem tartsák fenn arra az időre, amikor mi kényszerülünk odaköltözni. Délután szaladok Ilka néni halottasruháival a Hevrába, de már késő van, mert előtte elmentek. A rádióbejelentést írtam Anyuskának, azért késtem el, mehetek holnap korán reggel újra. – Este riadó persze.

Április 9. Vasárnap

Korán reggel telefon a Hevrába. Hát csak hétfőn, holnap lesz a temetés, elvihetem még a halottasruhákat, hogy Dezsőnek ne kelljen ezért is fizetni. Reggel, takarítás után a terézvárosi templomba megyek. Szép, zenés húsvéti mise van. Rengetegen vannak. Semerre sem nézek, erősen zavar a sárga csillag. Nem várom be a végét, nagyon fádom, és fáj a lábam az állástól. Nem találom meg az áhítatot valahogy, úgy, mint tavaly a Bazilikában. Sietek a Hevrába, beadom a csomagot, utána a postára. Persze már bezárták, csak a Keletinél lehet feladni. Rohanok oda, hát kígyózó hosszú sorban állnak a zsidó rádióbejelentők. Csupa pitypang, csupa csillag sárgállik hosszan. Beállok a sorba, és két óra után rám kerül végre a sor. Jól elrendezték, hogy éppen ünnepnap kellett ezt a bejelentést megcsinálni, gyalázat. Egy a sok közül, ami volt, és ami még jön.

Április 10. Hétfő

2 órakor eltemettük Ilka nénit. Hárman voltunk: mi ketten és a Dezső bácsi cégvezetője, a Sebestyén, aki végtelen jámbor, jó ember, és kötelességének érezte kijönni. Kicsit szemünkre hányja, és mi is érezzük, mégis kellett volna értesíteni a családot, nem szabad az embereket olyan könnyen felmenteni, hisz úgymint túl könnyen mentik fel saját magukat. Szegény-szegény kis Ilka néni, milyen szeretetteljes volt hozzám az utolsó, eszmélő, világos pillanataiban is, és hogy elhagytuk az utolsó három hetére. Igaz, szinte azóta agonizált már. A temetés után elmentünk abba az undorító, ürülékzsagú szanatóriumba, ahol meghalt, a holmijaiért, mert Jolán néni el akarja ajándékozni. Persze a jobb darabokat el akarom tenni Anyuska számára, ha ugyan sor kerülhet arra, hogy ruhákat alakíttassunk. Nagyon elfáradva érünk haza. Este Gyula szalad fel, kicsit lelki-furdalásosan, biztos a pénteki viselkedése miatt. Utólag gondolkozott rajta, vagy talán Dezső is szólhatott.

Április 13. Csütörtök

Beosztást kapok a Lipót körút 11.-be, a mentőállomáson. Bizonytalan, de talán ez mentesít majd egyéb kényszermunkáktól. Mindennap délután 3–7 közt otthon kell tartózkodnom, és ha eközben szól a sziréna, illetve ha már egy közeli várost jeleznek, oda kell sietnem az óvóhelyre. Így legalább itthon lehetek délutánonként, jó kifogás is, és élvezem is. Két nap óta csomagolunk. A könyveket ládába tesszük, Karig Sári küld majd érte, és elviteti. Óriási jelentőségű, hogy ládákat is kaptunk a Stauertól, a Giraud-cég cégvezetőjétől, aki nagy tisztelője Miklósnak, és egy véletlen találkozás alkalmával Mik megkérte, hogy próbáljon szerezni ládát. Hát mindjárt el is küldette. Nagyon szívfájdítóak a tátongó könyvespolcok, de hát könnyebben mozgunk most majd, és könnyebb szívvel hagyjuk majd el a lakást, ha hirtelen röpítenek ki.

Április 15. Szombat

Délben Dezső bácsiéknál a teljesen lekopasztott lakás, és nagy tanakodás: mit tegyenek? Költözzenek-e le vagy sem? Egyelőre nem fenyegeti talán veszélyt sem őket. Tele vannak keresztény lakókkal, és az a villanegyed nem esik a németek körzetébe, azt magyar katonák szállták meg. Olyan sírósak és kétségbeesettek, hogy talán nemsokára ott tartunk, ők kérnek kölcsön tőlünk pénzt. Sietek előbb haza, 3-ra itt kell lennem. Jó ez, csak maradhassak mindig, mindig így, a békéig, a végéig, itt, változatlanul. Közben Szalai Sanyi és Gyula jönnek, véletlenül akadtak össze. Sanyi zilált, izzad, kapkod. Valami gépelési munkát akar adni, nem tudom az árát, mondom, kérdezze meg mástól, mit fizetnek most. Gyula persze képviseli érdekeimet, rögtön mondja: 2-3 pengőt. Aztán megkérdem: mi van veled, Sanyi? Hát ziláltan elhadarja, hogy egy szocialista barátjánál volt, akit kerestek. Őt is elvitték, vallatták, összevissza égették. Levetkőzik, mutatja karján az óriási nagy, gennyedő, égett sebeket a kötések alatt. Az egész testén leégették a szőröket, aztán elengedték. Ma meg az apósa lakását költöztette a szüleihez. Szegény, szerencsétlen gyerek, így beleesik ilyesmibe. Aztán elrohan. Gyula mondja, hogy új hullám kezdődik, Szegedy-Maszákot letartóztatták, egyetemi tanárokat is, szóval jönnek a fiatalabbak. Nem tudja, mi lesz a Rádiónál az új kormánybiztos alatt. Aztán megint idegesen kifakad, hogy Dezső is panaszkodott hasonlóra a Frankl Rózsi részéről, meg én is azt mondtam, miért nem viselik ők is a sárga csillagot, és hogy milyen esztelenség ez a követelés, hogy kompromittálni mindent, amit ők képviselnek. Egyszerű zsidóbérencséggel intéznék el őket és a rokonszenvüket stb. stb. Nem vitatkoztam. Mosolyogtam az érzékenységükön. Itt hagyott négy doboz cigit Miknek, aki csak utána jött haza. Aztán délután fürödtünk, még a riadó előtt. Jöttek is este a szokott időben, de csak rövid időre, szerencsére. Igaz, így is volt 1 óra, mire lefeküdtünk.

Április 16. Vasárnap

10 óra 10 perc, mindjárt megszólalnak a szirénák. Hetek óta tart már ez, menetrendszerű pontossággal, tizenkét órás időközben, nappal és éjjel, de éjjel többször azért. Már szinte kezdjük megszokni itt, de meg lehet-e szokni kint a külvárosokban, a gyárvidékeken, ahol a poklok világát élik az ott lakók. Uramisten, meddig fog még tartani? Ma olyan szép volt a délután. Elhoztuk Anyuskát, kint feküdt az erkélyünkön. Kb. öt hét óta nem volt kint. Ma négy hete jöttek be a nyugati vendégeink, azóta egyetlen lidércnyomásban él szegényke, és hősiesen küszködik teljesen egyedül. Két hónapja lesz lassan, hogy az Irmus hazautazott. Agyon van dolgozva, és mégis friss azért. Aztán Riza néni is eljött, rövid időre, nézte a nyüzsgő vidéket körülöttünk, édes, langyos, párás

tavaszi napfényben. A párateltség az óriási Dunától van, a késő márciusi havazások, úgy látszik, most olvadtak el a hegyekben. Megdagadt, fel a partfalakig a víz, és ijesztő kívül, de belül is, aknára futott rajta az Erzsébet hajó, a legnagyobb személyszállító, amin mi is utaztunk Bécsbe, meg még egy. Este Hermi, Jani is itt vacsoráztak, olyan jó volt. Aztán siettek el, Jani ki Vácra, Anyuska haza Hermivel, még sötétedés előtt lehetőleg. Aztán Veruka jött fel. A lakását felírták, ki tudja, mit jelent ez? Most majd jön valami végérvényes (?) lakásrendelet a mai lapok szerint úgylis. Micsoda áldás lenne ezen a nyáron, ha itt maradhatnánk, ez az erkély, ha már fel a hegyre úgyszemint Anyuska, legalább itt levegőzhetne. De hát ezt meg is kellene élni, élni. Mi következik ma éjjel megint? A ház már úgy gyűl össze le az óvóhelyre, mint egy megszokott társaságbeli randevúra. Laciék voltak fent délben. Hajnalban visszahozták Gyórból. Tegnap vitte el harmadmagával, sebészekkel egy ezredes őket autóval, hogy jöjjenek segíteni. De nem lehetett, az egész iparváros kipusztítva, csak a belváros áll. Nincs víz, gáz, villany, nem lehetett operálni. A betegek egy részét már a környező falvakba, városokba elszállították, a menthetetlenek ott maradtak, és a haslövésesek, mert rengeteg volt. Állítólag gépfegyverekkel tüzeltek a repülőgépekből. Mire való ez, Uramisten, miért engedted ezt? – Komárom táján érte őket visszafelé az éjjeli riadó, Laci kifeküdt az árokba, a többiek az autóban maradtak. Aztán majdnem otthagyták, mire vége lett, szaladt a kocsni után. Most tele van ezzel az élménnyel, semmit sem törődik megint Anyuska egészségével.

Árpilis 17. Hétfő

Erős támadás lehetett az éjszakai, nagy tüzekről beszéltek, és félelmesen ropogtak, ugattak az ágyúk itt, a Szigeten, a híd felől is. Reszketett az óvóhely bele. Nagyon rosszul viseltem belülről, csak még jó, hogy nem soká tartott. – Stadler Frieda néni jött el csak szeretetből, azért, hogy megmutassa, együtt érez, és nem tud mással segíteni, mint ezzel a megmutatással. Könnyezik, és nagyon jólesik, mert tudom, hogy mélységesen őszinte. Persze naiv is minden nagyszerű képessége mellett, és olyanokat mond, hogy hiába, az az igazi államforma, és azok voltak az igazi jó idők, mikor felkent királyok uralkodtak, és az Istentől nyert hatalom az üdvös egyedül, amit semmiféle más rendszer nem pótolhat. Aztán búcsúzóul figyelmeztet, hogy gyónjunk meg. Mondom, hogy én szándékoztam, de visszatartott az, hogy Sík professzort zavarná, ha csillagosokkal volna dolga, máshoz meg nem akarok fordulni.

Árpilis 18. Kedd

Folytonos reszketés, napról napra újabb rendeletek, újabb megrázkódtatások, és hiába erőszakolom magamra a „nil admirari”-t, nem tudok belül nyugodt maradni, ha kifelé nem is engedem látszani a kétségbeesést, a sötéten látásomat. A lakásban maradásunk teljesen bizonytalan. Újabb és újabb nagy tömegű lakás kiürítettését követelik a Zsidóbizottságtól, és folytonosan járják a házakat, és írják össze a lakásokat, előkészületben a további bombázások esetére. Holott ez csak ürügy. Mindenfelől hallani, hogy még egy kibombázott család sem költözött be ilyen lefoglalt lakásokba. Vagy azt követelik, illetve járják a hivatalokat, hogy minél hamarabb elköltözhessenek Pestről, vagy pedig ott ülnek a kis cókókjuk mellett, és vigyáznak, hogy senki el ne vigyen belőle, és nem hagyják el a megszokott környezetüket. Érzik, hogy ideiglenes dolog lenne ez nagyon, az ilyen beköltözés. Persze biztos, hogy nincs egészen így, ahogy beszélnek, voltak bizonyára, akik valóban beköltöztek, de nem sokan. Most már nem számít, hogy a lakókönyvben katolikusok vagyunk, most már a csillagviselés alapján döntenek. El-

költözzünk jószántunkból Anyuskához, itt hagyjuk, még mielőtt kirúgnak, a lakást, nem tudom eldönteni. Az utcákon mintha megsokasodtak volna a csillagosok, úgy látszik, az első időben kevesebben mentek ki, másrészt sokan nem tették fel, akiket most megijesztettek az igazolatások és ellenőrzések. Egy csomó lapbetiltás van műsoron, természetesen közöttük a *Magyar Csillag* is. Nem lett volna szebb, ahogy Miklós is üzent nekik: nem megjelenni a németek bejövetele után is? Ahogy az *Esti Kis Újságnak* volt annyi ízlése, hogy maga adta vissza a lapengedélyt, és nem várta meg, míg agyonütik. De hát ezek az ifjak, akik most itt a *Csillag* körül szorgoskodtak, úgy látszik, nem egyhamar tudtak lemondani a szerkesztősködésről, mint például az Örley István.

Április 19. Szerda

Mik semmit sem csinál egész nap. Két rövid, szép verset írt csak, aztán más semmi nincs. Reggel, mikor kitakarítok, letörölget, és segít eltörölgetni az edényt otthon is, ebéd után, amikor Anyuskánál elmosogatok, mert itthonról csak 10 óra után tudok rendesen elindulni délelőtt, és mire hazaérek, a főzéssel, takarítással már régen kész Anyuska, így legfeljebb a terítés, mosogatás, konyha-rendbeszedés marad meg nekem. Nagyon összeesett Anyuska, nagyon nehezen bírja az időket, és a sok pincében tartózkodás megviselte a tüdejét nagyon. Most egyelőre nyugalom volt pár éjszaka, kezdünk bejelönni az alvásba, sőt, én úgy kívánom, mintha éveken át álmatlan lettem volna. Ez a féláljult öntudat, amiben élünk, okozza talán ezt a folytonos fáradt álmoságot, meg a hirtelen tavasz is. A márciusi őrült havazások most olvadtak el a hegyekben, és a Duna óriásira nőtt, mint a 3-4 év előtti szörnyű árvizek idején. – Kaptunk levelet a proftól, hogy mindkettőnket vár csütörtökön reggel 8-kor a piarista kápolnában. Próbálok készülni erre, és bizony óriási lámpalázam van. Vonz is, meg taszít is nagyon az egész. Vonz, mert szeretném megtenni, és bizonyos profán kíváncsiság is hajt, kipróbálni, milyen is az, és bizonyos vágyódás a megkönnyebbülés, megbánás felé. Taszít, mert félek az ismeretlentől, amiről tavaly a Frieda néninél beszélgettünk: az ismeretlen tabuk, az ismeretlen szertartásoktól való félelem: hogy kitűnik azonnal az oda nem tartozásom, hogy gúnyos megvetést talállok.

Április 20. Csütörtök

Reggel 7-kor kelek, és dobogó szívvel megyek el, gondosan kihajtva a kabátom szélét, ne lássák a „rendjelem”. Sík az utolsó padban ül, és vár. Rögtön bevisz a gyóntatófülkébe. Kérem a segítségét, ő kérdezet, és elmondom lázadásaimat, kevélységemet, önzésemet. Nagyon okosan és szívreütő szókkal beszél arról, hogy igen, ez az örök, legnagyobb bűn. Az angyalok bukását is a kevélység okozta, és ami a lázadást illeti, az is természetes, de nem helyes. Kellenek az áldozatok, és kell az engesztelés, és tudni kell, hogy minden vértanúság és áldozat feloldoz valami bűnt valahol. Igen, igen, de nagyon-nagyon nehéz ez így, ha azt merem gondolni, hogy ártatlanul ér. De merhetem-e ezt gondolni? Aztán feloldoz és megáldoztat. Először életemben. Reszketek, de megrendítő, csodálatos valami, mikor az Úr testét befogadja az ember. Nem hiszem, hogy ez onigézet volna. Tiszta és boldog leszek tőle néhány pillanatra, és kicsit mintha újjászületnék. Aztán a prof felvisz rövid időre beszélgetni a fogadóba. Elmondja, hogy majd meglátogat, ha Mik nem akar utcára menni. Beszél arról, hogy nem mehet vissza már Szegedre vizsgáztatni, bár még nincs rá rendelkezés, de bizalmasan figyelmeztették, hogy ne menjen. Nemsokára búcsúzom, megköszönöm a segítségét. Nagyon jó, édes, szeretetteljes, talán igazán Anyámon és Miklóson kívül az egyetlen ember, akiben érzem a

szeretetet, szinte kézzelfoghatóan erősen. Aztán jövök haza, Mik még alszik, megreggelizünk olyan friss örömmel, mint tavaly a keresztelőnk után. Aztán nekikezdek takarítani, utána sietés haza. Jani jön, Hermi, mint egy kis süketfajd, se lát, se hall ilyenkor az izgalmas örömtől. Délután 3-ra rohannom kell a Pozsonyi útra. Jó ez a beosztás, le tudok feküdni, és kiheverem valamennyire a délelőtti rohangálásokat, a híreket, a félelmeket. Most majd vesződnivalóim lesznek a „vagyon”-bejelentéssel. Íveket kitölteni, sorba állni a kérésénél, a beadásánál. Mindig van valami kellemes műsorszámuk. De mi lesz, ha majd csak a meztelen életünkkel állunk itt? Akkor már csak azt vehetik el, és mint a bűnözők lélektana diktálja, akkor azt kell elvenni, ne legyen visszakövetelő, ne maradjon tanúja a történeteknek.

Április 21. Péntek

Viharos délután, sokan jönnek fel egyszerre: Burghardt Erzsike először. Már keresett, és nem talált. Most megint eljön, hogy megkérdezze, nem lehetne-e Gyulával kapcsolatban valami munkára kilátása ebben az irtózatos döglődésben, ami van. Hogy szeretne dolgozni, szeretne valami ellenállásban részt venni, építeni, építeni, és vegyék őt igénybe mindenütt, ahol segíteni lehet. Nagyon szép ez a gesztus tőle, nagyon jólesik, de hát elmondjuk Mikkel együtt, hogy most semmire sincs alkalmas pillanat, Gyula meg különösen nem áll elég biztos talajon, hogy bármit is kezdeményezhetne. Aztán elmegy, és ígéri, el-eljön majd megint. Aztán Gábor jön, mint elég gyakran, csak rövid időre, idegesen meg-megjelenik itt is, ott is, mond pár „légből kapott hírt”, aztán távozik. A Kovai Lőrincné jött a kisfiával, „rettenetes Ivánnal”. Percek alatt tönkrepesztotta a lakást, mindent feldöntött, becsinált, rosszakodott kis tatár pofájával. A feleség unalmasan és szomorúan locsogott, már megbántam, hogy az utcán találkozva mondtam: jöjjön fel néha hozzánk, ha egyedül érzi magát. Lőrincről semmi hír, hová vitték. A bevonulás délelőttjén jöttek érte. Először, egész mostanig a Pestvidéki törvényszéken volt, most elvitték. Sajnálom szegényeket nagyon, de az asszony nem látszik megbízható embernek, olyan vidéki obskúrus zsidófajta, erősen festi magát. Őrülség, ízléstelenség sárga csillagot viselni és vastagon rúzoszott száját. Aztán Reitzer Andris jön fel, aztán Gyula. Aztán ezek a többiek elmennek, Gyula marad. Nem tud más vizsgáztatást, mint hogy Törökország megtagadta a szállításokat, és állítólag Bulgáriában törtétek partraszállási kísérletek. Persze, ez csak mind vágyálom, de hát minden után mohón kap az ember. Cs. Szabó szabadságra ment a Rádiótól, otthagya őket. Kovács Margit nagybácsiját Csepelre vitték, 60 körüli bácsi, behívták a Rökk Szilárd utcába a zsidók, és onnan elvitték. Valakivel telefonáltatott, hogy jól van. Azóta még sok másról is hallani, hogy elvitték. Teljesen érthetetlen, miféle rendszer szerint válogatják ki a behívókat. Nőket is visznek, az utcáról is szednek össze embereket. A terv most a zsidóknak a veszélyeztetett zónákra telepítése, barakktáborba. Uram, irgalmazz, inkább egyszerre lőjenek agyon, mint ezek a napról napra folyó meglepetések és az utcán járás üldözött vadként, jobbra-balra figyelve, úgy téve, hogy a legtermészetesebb járókelő vagyok. Mégis, ha egy-egy óriási német teherautó elrobog, hascsikarás környékez, bevallom. – Ma már megvannak a vagyonbejelentő ívek, tengersok rubrika. Ma megjelent a rendelet a zsidók élelmiszer-korlátozásáról, és így tovább. Veruka volt itt, mesélte, hogy az öreg Bálint szülők, akik most az ő szüleihez költöztek, értesítést kaptak, hogy elvihetik a bútoraikat a lefoglalt lakásukból. Odamentek, odarendeltek egy fuvarost, a Gestapo-parancsnok azonban csak délután érkezett meg. A fuvaros káromkodva elment, és 350 pengőjükbe került az ügy. A parancsnok pedig kijelentet-

te: tévedés történt, azt hitték, hogy a Gyurika tiszt volt, azért engedték volna meg a bútorok elvitelét, de megtudták, hogy csak munkaszolgálatos, így nem érvényes az egész. A szegény megtört, öreg szülők még egyszer végigkínlódva a kiűzetést a „Paradicsomból”, hazamentek átfázva és 350 pengővel szegényebben. Egy apró eset a millió „kedves” kis epizód közül. Miknél ma itt volt a prof délelőtt, őt is meggyóntatta. Majd lemegy áldozni a héten egyszer. Most utazott ki a hűgához Irsára, aki nem mozdul ki hazulról. Mint elvált asszonynak viselnie kellene a csillagot, de inkább ki sem lép a házból. A prof meséli, nagy küzdelmet folytat Cavallieri [Cavallier József] a katolikus zsidók külön érdeképviselete érdekében. Eddig persze semmi eredmény. Dezső bácsiék itt laknak a Róziéknál, Jolán lányánál. Mik volt fent, nekem a légó miatt haza kellett sietni ebéd után. Rengeteg ember náluk. Ez hiányzott fent az Orbánhegyen. És jajveszékelés, kétségbeesés. Valami rabbi is jelen van, és tehetetlen, egy szava sincs, nem tud mit mondani, mikor azt jajgatják, hogy nincs Isten, ha ilyesmik megtörténhetnek. Miklós szavait veszi át, és mondogatja, belekapaszkodva az Evangéliumba, de hát teljesen hatástalan. Szegény Dezső bácsit nagyon sajnálom, mert valóban jobbat érdemelt, nem úgy, mint Jolán, akiben semmi önvizsgálat sohasem működött, minden csak a külsőségért és babonaságból történt, ha jót tett.

Április 23. Vasárnap

Végtelen fáradt vagyok állandóan. Átfekszem a délutánokat. Szécsy Jancsi jön át, aztán Vas Pista, aztán Veruka. Este mi megyünk át Vas Pista–Marikához. A Kálnoky Laci van még ott. Megvacsorázunk, de nincs türelmem soká maradni. Nyugtalan vagyok az estétől, a baljós fekete utcától, ha csak háromháznyi is a távolság. Szél is van, és csupa veszedelem minden lélegzetvételnél. – Mik tegnap este hosszan elmondta, hogy ha túléljük, olyan mélységesen kiábrándult és keserűen tisztánlátó emberré lett, hogy ha dolgozni fog, azt csak magunkért, és nem úgy, mint eddig, mint mindig: az emberiségért. Ez az emberiség nem érdemli meg a tanítást. Úgy látja most, hogy nem érdemes csinálnia, amikor Gestapo-tisztek fosztogatják az otthonokat, és hurcolják el az embereket, közben a *Faustról* vitatkozva, akkor semmi célja a nevelésnek. Amikor a művészet ennyire nem képes hatni és változtatni az emberi természetben, hogy az a legnagyobb szörnyűségekre képes a legmagasabb művészi megnyilatkozások ismeretében. Minek ide tanítás, mennyire lefricskázható, jelentéktelen máz az csak. Nagyon letört Mik, csak olvas, és főleg detektívregényeket, amit sohasem tett eddig. Fáj ez, legalább próbálkozzna versírással, ha a Shakespeare-t nem is akarja csinálni, mert nem tud koncentrálni. Még öt-hat hétre való pénzünk van, de mi lesz azután, ha még élünk? Semmi munkám egy hónapja már. Most majd a kényszermunka következik. Csak ne szakítsanak el egymástól, és hazatérhessek aludni. Édes jó Istenem, légy velünk! Hermikét is úgy sajnálom. A Jani közben otthon volt, és nagyon lebeszéltek a házasodásról. Jó polgári úrigyerek, nem áll ellen a szülői házi akaratnak, pedig ha egy kis százalék segítséget nyújthat vele Herminek, meg kellene tennie. Jaj, csak őt legalább biztonságban tudnám már. Vigyázz rá, Rózi édes, és bocsásd meg, amit vétettem ellene, hogy nem engedtem Angliába.

Április 30. Vasárnap

Nem megyünk ki az utcára vasárnap egyáltalán. Erre külön figyelmeztet mindenki. Ilyenkor összeverődnek a ráérő suhancok, és ilyenkor rendezik a tüntetéseket, különösen arra, az Andrássy út környékén. Szegény Anyuska, teljesen elzárul a külvilágtól ilyenkor. – Miklóska tehát a zúzdába kerül. Az első „csokorba” belekerült az ő neve is,

az első listába, amit a Kolozsváry-Borcsa [Mihály] életének „főművéből” szedtek ki, amely felöleli a zsidó írókat. Persze egy egészen szedett-vedett, hiányos névsor ez, és ő Radnóti Józsefnek szerepel Glatter névvel zárójelben. Ebben reménykedünk, hogy ez megmenti talán az *Orpheus*okat is, amiből még van jó ötszáz példány raktáron, és talán bennünket is megment. Tudniillik Radnóti József közgazdasági újságíró, akinek a *Bank* című lapja volt. De mi lesz, ha hozzá mennek, őt keresik, és természetszerűen azt feleli: kérem, ez tévedés, nem én vagyok a költő, hanem Miklós. Mi lesz, ha megkapja ő is a „behívót”, ami most divatos. Ügyvédek, újságírók kapnak tömegesen ilyet a Röck Szilárd utcába. 50 kilós csomaggal, erős ruhával, cipővel, váltás fehérneművel kell megjeleníteniük, és viszik ki őket Csepelre. Ott aztán elsüllyednek. Egészen összevissza hírek vannak róluk, hogy éheznek, nem szabad óvóhelyre menniük, ha riadó van, sőt, nincs is óvóhely, legtöbbször szabad ég alatt van, nappal dolgoznak a Mauthner magtelepen vagy valamelyik más, veszélyes csepeli gyárban. Aztán visznek Kistarcsára is. Onnan állítólag elvitték már az első transzportot Németországba. Főleg olyanokat, akik a bevonulás utáni napokban véletlenül belefutottak az elfogatásba. Vonaton ültek, vagy utazni akartak, és pályaudvarra mentek, vagy egyszerűen a villamosokról szedték le őket. Most zárt vagonokban vitték őket kifelé az országból, Isten tudja, hová. Köztük az a nagyon csinos unokatestvére az Aczél Gyurinak, akinek állítólag Gyula udvarolt titokban, és aki a bevonulás vasárnapján akart Pestről hazautazni. Azóta Kistarcsán volt, és hiába próbálkoztak mindennel a szülei, nem lehetett kihozni. Gyula rettenetes ledér, úgy szájal társaságban, de nem tudom elhinni, hogy igazán ilyen, és hogy ilyen kapcsolatai valóban lehettek. De hát sok furcsa tapasztalatunk volt már barátainkkal. Szent-Györgyi Nelli és Karig Sári voltak fönt. Az öreg Szent-Györgyit is védőőrizetbe vették a németek. Nelli sürgősen férjhez menni készül. Hadd tűnjék el minél előbb a Szent-Györgyi név a porondról, és különben is megvan a szerelem is a „Libával”. Így hívják csúfnéven Libik György síbajnokot, aki pár éve Nellivel jár. Sári segít összehoronálni őket, Sári általában mindenkinek segít, csak most kicsit aggódunk, mi lesz a holmijainkkal, mert közben kilépett a cégtől, mert főnökét elvitte a „cica”, ahogy ő mondja, azaz a Gestapo. És most vajon megkaphatjuk-e még valaha a könyveinket? Közben a Duna áradása is veszélyeztetett, soha ekkora nem volt a Duna, még a pár év előtti nagy áradások idején sem, mint most ezzel a késő tavaszi árral. Csöndes, lassú, nagy áradás volt, és ijesztő. Valami kozmikus tiltakozás volt ez is talán. A mi Dunánk, az én Dunám. És éjszakánként titkos aknákat hullatnak belé, és hajók robbannak fel rajtuk, amit ez a dög, betolakodó banda okozott. Minden-minden gyalázat tőlük jön. Rabolnak mindenfelé, címkével ellátott hivatalos és nem hivatalos formában, lányokat cipelnek el maguknak, már nem csak zsidó nőkről hallani, a vidéken állítólag parasztlányokat is visznek, minden az övék, és nincs segítség.

Május 2. Kedd

Ma van a keresztelőnk évfordulója. Kedves, boldog nap ez nekem, és ma volt Hermi esküvője is. Vasárnap nem sikerült, az anyakönyvvezető nem fogadta őket, mert nem voltak előre bejelentve. Az iratok csak tegnap jöttek meg, így ma kellett lennie, de még délig nem volt biztos. Délben Hermi pityeregve fogadott: nincs vőlegény. Nem tudott Jani reggel bejönni, mint várták, de délre megérkezett. Nosza, kapkodva szedte magára Hermi az ünneplőruháját, és kézen fogva szaladtak az előljáróságra, mi meg Miklóssal tanúskodni utánuk. Három teljes óra hosszat tartott, míg sor került rájuk. Másik tanúnak megfoglunk ott egy rokonszenves ügyvédet, dr. Karvast, akiről később derült ki, hogy egy volt igen kedves tanítványomnak férje és a Havas Bandinak sógora.

Havas Bandi most boldogan él Londonban a Beck Mártával, mint férj és feleség. Rengeteg a házasuló. Minden fiatal lány, akinek csak némi szerelmi kapcsolata vagy vállalkozó lovagja volt, mind férjhez megy a közelgő női munkaszolgálatra való tekintettel. Jaj, de milyen boldog volt Hermi, ragyogott. Pedig milyen fáradt, agyonhajszolt volt szegényke, hetek óta szaladgált hivatalról hivatalra iratokért. Anyuska bosszankodva fogadta őket, mikor hazaértünk: miért volt ilyen sürgős, hát nem várhattak volna holnapig? Az ő neuraszténiája az, hogy a házasság egy szükséges rossz. Pedig eleget kikapott és kikap tőlem, hogy ne miszmacholja őket, és ne mondjon semmi figyelmeztetést Herminek, ami idegessé és gátlásossá teheti. Alig tudjuk rávenni, hogy délután jöjjön hozzánk, és hagyja őket magukra. Késő délután meg is jelenik Hermi és Jani, elkísérik. Én csak annyit súgtam Hermi fülébe, hogy érezze jól magát, és ne törődjön semmivel. A magam akkori csacsi gátlásaira gondoltam, és nem akartam, hogy nála is így legyen. Anyuska velem alszik a heverőn, Miklós pedig felköltözik Kovács Margiték cselédszobájába aludni. Délelőtt aztán hazamegyünk takarítani, főzni. Nem nagyon helyeslem, mert tudom, hogy őket biztos ez is zavarja, de Anyuska nem tágít: mégiscsak kell ebéd stb. stb. Hermi ragyog, tündököl a szeme. Olyan kő esett le a szívemről, a lelkipurdalás, hogy miért tartóztattam őt itthon. Most talán megérte, mert mégiscsak boldog lett ebben a halálszagú tébolyban, ami körülvesz bennünket. Mégiscsak sikerült boldognak lennie.

Május 4. Csütörtök

Sík prof jött el rövid időre csak, délután. Megölel, bátorít, vigasztal, drága, szeretetteljes, mint mindig, de csak az embert tudom szeretni benne, nem ad hitet ahhoz, hogy így van jól, ahogy van. Meggyóntam a kevélységemet, és fel is oldott, áldoztam is utána, de nem tudok belenyugodni, akárhogy töröm is magam, hogy mindennek így *kell* lennie. Folyton lázongok, és tele vagyunk szokési tervekkel. Ő kicsit mosolygó kételkedéssel hallgatja, és csóválja a fejét. Aztán Mik felolvassa az új verseit. Nagyon megdöbben, nagyon tetszenek neki, különösen a *Zsivajgó pálmafán...* Erre azt mondja: nagy vers. Igen, az a legnagyobb, de én azért kicsit mindegyikkel elégedetlen vagyok. Valami még szebb, még nagyobb mindegyikből hiányzik nekem. De hát dolgozik Mik, ő is tudja, hogy nem a döntőn legszebb még egyik sem.

Május 5. Péntek

Ma már Anyuska hazaköltözött. Nagyon kimerült volt, és fárasztották az idejövések. Az elmúlt éjjel meg riadó is volt, alig aludt valamit, le kellett jönni a pincébe, de örültem, hogy együtt voltunk. Végre egyszer nyugodt voltam. Igaz, hogy önzés ez is, mert ő bizony nagyon izgult. Az otthoni vastag falú téglapince helyett, ha cudar is a hidegsége és a hosszú le- meg felmászás, mégis biztosabbnak érezte ott magát, mint itt, ahol minden lecsapódást erősen lehetett hallani, és mikor a légvédelmi ágyuk ugatnak a hídon, az különösen hátborzongató. – Mik születésnapja, és bizony nagyon szegényes születésnap. Én csak egy kis édességet tudok venni, Veruka virágot hoz, Gyula még erre is gondol, pedig mi nem tudtuk az idén őt semmivel sem megünnepelni. Két kis bűbajos francia könyvet hoz, de csak szívet fájdit, mert a távoli, elérhetetlen könyvtárunkra emlékeztet. Mik 35 éves lett, és milyen kis vékony gyerek még mindig. Ha rövidre van vágva a haja, olyan a tarkója, mint egy 16 éves kisfiúnak. Olyan boldog vagyok, hogy végre együtt alhatunk megint. Nem vagyok egész ember, ha nem érzem őt magam mellett a heverőn.

Május 13. Szombat

Ma este végre megint próbálok írni. Halogattam napról napra, mert annyi mindent kellett volna, és nem bírtam visszatérni, újra előszedni, felkavarni a borzalmakat, az undorodást, az iszonyatot, ami minden napunkat átítatja. Meg aztán rettentő módon tele is vannak a napjaink ebben a „munka nélküli” időszakban is. Most így majd visszafelé próbálgatom rekonstruálni, mi minden is volt az elmúlt három hétben. – Ma először is korai kelést terveztem, hogy kitakaríthassak, és aztán még meglehetősen 10 óra előtt érjek haza Anyuskához, mielőtt az utcai összefogdosás általában történni szokott. De a tegnap éjjeli riadó után nagyon álmos fáradtan fekdüdtünk le, 9 óra volt, mire felébredtem. Sebteben öltöztünk, Miklósnak Pharosékhoz kellett mennie fél 10-re, így itt hagytunk mindent, és rohantam meg-megállva, azaz inkább csak körülnézve mindenfelé, hogy legalább míg a villamosra szálllok, ne kapjanak el. 10-re hazaértem. Megint csak veszekedés Anyuskával, kértem, hogy ne vasaljon, várjon meg, míg én jövök, de hát hiába, tegnap a kimosott ruha nagy részét már egymaga kivasalta. Hermire is ráförmedtem, hogy azért, mert Jani itt van, nem kellett volna a nagyanyját vasalni engedni, utóvégre kint ült volna mellette a Jani a konyhában. Nem válaszolt, csak nagy buzgón takarítgatott mindenfelé. Aztán vasalni kezdtem, de nemsoká Bárány Gizi érkezett, vele le kellett ülnöm, gépen kitölteni a származási lapokat, amiket most újból be kell adni a Városházán. Biztosra veszi, hogy kiteszik a férje miatt, de hát nem is nagyon bánja, meg fog tudni élni, ha tisztviselő lesz, még jobban. Aztán elcipelte szegényke az irtózatos nehéz legjobb Royal gépet. Olyan édes, jóságos, nagyszerű természet a Gizi, úgy örülök mindig, ha hosszú idő után újból kapcsolatom támad velük, és úgy jövünk össze, mintha nem is évek teltek volna el közben. Aztán ebédelés, Lola [Jakabffy Éva, Gyarmati László felesége] jön utána elkésve. Mosogatok, és kint ül a konyhában ő is, meséli Laci új beosztását. Egyszer sem alhat otthon, kint van a Mester utcai tűzoltólaktanyában, kétszer hetenként járhat csak haza, akkor is csak reggeltől estig, és riadó esetén vissza kell rohannia. Új leventék közt üldögél egész nap, és már olvasni sem bír folyton. Lola sovány, ideges, kétségbeesett, fárasztó. Aztán rohanok haza, hozom az ebédet Miknek. Mikor az ajtóban csipogok, ahogy szoktam, nem csöngetek, mert attól még akárki jöhet, de a csipogásomról rögtön megismer, legalább mindketten megkönnyebbülünk: végre megint sikerült hazajönnöm. Mert úgy van már hetek óta, és most egyre rendszeresebben, hogy összeszedik napközben a fiatalabb sárga csillagos járókelőket, főként a nem munkába menési időpontokban, szóval délelőtt 10 és délután 6 óra közt. Mindig másutt hallani esetekről, hogy elvitték ezt is, azt is. Eddig jobban lehetett vigyázni, mert ha egy feltűnő, gyanús teherautót látott az ember, megszesse kikerülte, de most valahová mellékutcákba állítják be az autót és a polgári ruhás detektíveket, akik karon ragadják az embert, és az autóhoz viszik. Nem lehet őket előre megismerni. Nem segít semmiféle igazolás, nem hallgatnak semmi tiltakozásra vagy mentegetőzésre, viszik be az embereket a Röck Szilárd utcába, a rabbiképzőbe, és onnan aztán Csepelre vagy Horthy-ligetre. Állítólag már ezreket fizetnek azért, hogy ilyen módon inkább Csepelre kerüljenek, mert ott legalább fedett helyiségekben vannak, hangárokban meg barakkokban, míg Horthy-ligeten, amit a bombázók teljesen elpusztítottak, semmi sincs jóformán. Szabad ég alatt vannak, és romeltakarítást végeznek. Azt beszélik, ötvenezer embert akarnak így összeszedni. Hogy igaz-e, nem tudni, de a legalávalóbb alamuszi gázság ez, nem nyíltan, behívóval vagy idézés vagy akár érte menés formájában, aminek írásos dokumentuma van, hanem így, nyomok nélkül, amit kényelmesen le lehet majd tagadni, amit a külföld előtt is el lehet tussolni, sőt, esetleg

nem is szerez róla egykönnyen tudomást. Igazi szép nobilis magyar módszer ez is. Minden kilépés a kapun egy kalanddal ér fel. Hermiért reszketek főként. Magas, csinos, feltűnő alak a hosszú lábával, hogy őt el ne kapják. Anyuska hitetlen, és csak az én agyrémemnek veszi az egészet, és így váltig küldözgeti őt le bevásárolni. Igaz, nincs is más, aki elvégezhetné, de legalább szót fogadna, és kora reggel menne. Örökös reszketésben vagyok miatta. – Mik most már több mint egy hete nem lép ki az utcára, legfeljebb néha a borbélyhoz vagy át Pharosékhoz. Különben a napjaink zsúfoltságához az egyre nehezebben elviselhető hírek halálosan kimerítenek. A festőművész süket Miklós, az unokaöcskösöm járt fent nálunk, beszél, milyen szörnyűek az ungvári állapotok. Sehoh az országban nem ilyen aljas a bánásmód. Pusztai földön fekszenek, alig fedett helyen, téglagyári szárítótkban. Levest kapnak csak, és fekete löttyöt, mint kávé. Járványok kezdődtek köztük, és nem tudni, hogy vannak a hozzátartozói, nem lehet levelezni velük, nem lehet tudni, megkapják-e a próbaképpen küldött csomagokat, teljes a bizonytalanság. Róna Sándor bácsi ügyében a nagy nehezen megkapott képviselőházi levél nagyon kevés volt ahhoz, hogy hazautazhasson. Most majd még egyet kell kunyerálnom, hogy az itteni Zsidótanács útján lehessen esetleg kieszközölni. Holnap megpróbálok újból telefonálni a Márki-Zaynak. Alávaló, gyalázatos, gyáva banda. Abban az elküldött levélben sem írtak mást, csak hogy soha semmi kifogás nem merült fel ellene, de azt a két szót, hogy nemzethűség és megbízhatóság, azt már nem merték beleírni. Amikor tudhatják, miről van szó, hallják, mi történik Kárpátalján az internálótáborokban. És akkor egy kollégát, akivel 40 éven át együtt dolgoztak, és még most is, az utolsó ülésekig, mint nélkülözhetetlent folyton behívták dolgozni, ennyire nem igyekeznek menteni. Aki így, ostoba módon véletlenül esett bele az egész helyzetbe azzal, hogy éppen ott tartózkodott. Ez a fajta gyáva nem kiállítás még bűnösebb gazság, mint az, ha egy német katona legyilkol egy magyar zsidót, mert annak a szemében az már pusztai tárgy, és erre nevelték tizenkét éve, semmi köze hozzá, és a tetteivel vállal is valamit. Vállalja az isteni ítéletet. Tehát mégis van benne valamiféle vállalás. De ez a gyáva aljasság, erre nincs kímélet, ez mindent megérdemel. És ilyenekkel van tele az ország. Csupa-csupa ilyen példa. Olyan rettenetes kevés, aki több ennél. Barátaink közt is, meg-megingó hittel ugyan, de mégis talán csak Gyulában hiszek, meg Karig Sáriban, Bárány Giziben, hogy készek veszélyeztetni is magukat, hogy segítséget nyújtsanak. Gyula megszervezte Szekfű Gyulával és néhány arisztokratával azt a segítőalapot, amely néhány érdemes zsidó származású szellemi embernek, íróknak, tudósnak, akik most teljesen kereset nélkül maradtak, havi háromszáz pengő segélyt juttat. Az első kiutalást már meg is kaptuk, és bizony nagyon jólesett. Én nem keresek semmit két hónapja, teljesen megszűntek az óráim. Nem járnak a légi veszélyek miatt sem, meg talán mégis tudták, hogy csillagos vagyok, és akkor félnek ilyentől tanulni. Meg azt hiszem, általában pang mindenféle tanulás, annyira nem tudja senki, meddig élhet, annyira nem tervez, nem készül semmire, csak vegetál. – Egy nyomorúságos gépelésem van, a Gelléri Andor Endrének egy életrajzszerű hebrencs műve. Rengeteg sok, de gyöngye írás, és lévén ők is igen szegények, nagyon olcsón, 70 filléres oldalárral vállaltam. Nem is igen jutok hozzá, a nap fele elmegy az otthoni segítséssel, 3-kor hazajövet melegítem Miknek az otthonról hazahozott ebédet, aztán már csak elnyúlni vágyom. Alvásról nemigen lehet szó, mert megindul a búcsújárás nálunk, a vendégek. Egy bizonyos törzs napon-ta megjelenik: Vas Pista, Szécsy János, Veruka, Gábor, és míg itthon volt, Kun Miklós. Most belügyi kihelyezéssel elutazott Pécs mellé. Nagyon nélkülözöm az okos, groteszk

kedvességét, nagyon szeretem. Meg persze az Aczél Gyuri tartozik a mindennapi körhöz. Most az ezeken kívüli gyakori barátok is megcsökkentek, mert behívták Frankl Sándort is, meg Komor Bandit is munkatáborba. Isten tudja, mi lesz a Gizivel. Szegényke alig tud mozogni, olyan rosszul van, és lányt nem tarthatnak. Még különös szerencse volt, hogy a mi makacs rábeszélésünkre Bandi a nyáron megkeresztelkedett, és így a Gizi miatt nem kellett csillagot viselnie, szabadon jöhetett-mehetett, vásárolhatott, segíthetett. Most ez se lesz. – Jönnek hozzánk, és hírek után kérdeznek, és elmondják a mindennapi partraszállási csalódást. A rádiót már csak kevesen hallgathatják, és így sok szájon át, egészen megváltoztatva és kiferdítve jönnek a hírek. Nem tudunk hinni benne, de hát mégis, mi lesz, meddig, meddig tarthat ez így? Minden reggel arra ébrednek: Uramisten, mi vár ránk ma? Bár pár nap óta nem volt újabb zsidórendelkezés, némi nyugalmat jelentett ez, állítólag külföldi figyelmeztetés hatására. De hát ha a vidék borzalmaira gondolunk, kell hinni abban, hogy nem mehet ez soká tovább, hát sok tízezer ember pusztuljon el ilyen nyomorúságosan, ártatlanul? Igen, ilyenkor elfeledkezünk arról, hogy így történt ez, sőt még szörnyűbben, öt év óta minden európai országban jóformán, és semmi sem jött közbe, ami megváltoztatta volna őket, ami segített volna, hát miért éppen mi lennénk kivételek? Olyan ez az állapot, mint egy súlyos betegség, mint a vérmérgezés. A szepszis tünetei ilyenek, hogy egyik nap láztalan, friss a közérzet, másik nap a legvégletesebb lázakkal tusázik az ember. Úgy vagyunk mi a hitünkkel és kiábrándultságunkkal. Néha, ha süt a nap, és „ó, régimódi kegy” – mint Miklós írta mostanában –, megpillantjuk a Rózsadombról messziről idefehérlő, virágzó fákat, inkább csak sejtve, akkor azt hiszem, nem is olyan súlyos ez az egész. Aztán meg ráébrednek, hát miért ringatózom illúziókban, nem leszünk kivételek. Ez a helyzet csak pusztulásba vezethet, és hosszú, szétmarcangoló, lassú kínlódás előzi meg.

Általában Gyula gyakran jön, majd mindennap most, hogy a Rádiótól kitétek, csak a Grill könyvkereskedésben van mint ügyvezető igazgató, és onnan is akkor vehet szabadságot, amikor akar. Néha erőszakos és fölényes, ilyenkor nem bírom, forrok belülről ellene, de aztán egy-egy ingerült szavamra észbe kap, és legközelebb igyekszik kipótolni jósággal és kedélyességgel a szarvashibákat. Képes volt ellátogatni Dezső bácsihoz a Margit-kórházba, mert oda feküdt be részint félelmében, részint valóban, mert a szívének szüksége volt rá, és hogy micsoda dialektika: közös kórterembe a svábhegyi szanatórium után. Persze ők sohasem tudják az életet helyesen élni. Közös kórterem és hozzá naponta külön koszt beszállítása. Húsok, amiket este sötétben eszik meg, dugva, a párnája alól húzza ki. Minap Jolán néni értünk üzent Anyuskához, azaz Miklósért, hogy vigye ki ő az ebédet Dezső bácsinak. Lehetetlen nőszemély, mikor ott van az egész Schwarz család, az Éva vőlegénye, szolgák stb., és a gyerekeket ők se engedik ki az utcára, mert féltik, ugyanakkor Miklós menjen, őt nem baj, ha elcsípi. Visszaüzentem Hermi-Janival, hogy Mik el se jön ebédelni, aminthogy igaz is, én meg 3-ra otthon kell legyek a légóügyeletem miatt, tehát nem vállalhatjuk. Erre, mint hallottam, igen felháborodott és dühös volt, és végül mégis ő vitte ki az ebédet. Persze aztán bemártotta Miklóst, hogy nemtörődöm, komisz, nem szolgálatkész, hálátlan stb. Gyula aztán alaposan megmondogatta nekik, hogy micsoda igazságtalanság ez, és mennyire helytelenül cselekedtek, hogy amíg lehetett, nem juttattak pár ezer pengőt nekünk meg Anyámnak. El lett volna helyezve többfelé a pénze, vissza is kaphatott volna belőle, nem vették volna el, de hát ők erre persze nem gondoltak, és most már késő. Hápogtak és mentegőztek állítólag. Bántott, hogy úgy nézett ki esetleg a dolog, mintha mi bujtogattuk

volna fel Gyulát. De hát most már nem lényeges ez az egész. Adnak vagy nem adnak, olyan mindegy már. Pharoséktól, Szabó Antitól nagy nehezen kivasalt 500 pengőt Mik a 2500-ból. Egyelőre megint van 1000 pengőnk, és Anyuska nem fogadott el semmit. Csak a legszükségesebb vegetatív kiadásaink vannak, de az is rengeteget tesz ki. Most már mindenhez csak feketén lehet jutni. Összesen tizenöt órát álltam sorban öt alkalommal, míg megkaptam a sárga zsidó élelmiszerjegyeket. Amilyen aljasok felülről lefelé mindenki: dacára annak, hogy nem saját hibából, hanem a lehetetlen adminisztrálás folytán jutottam később hozzájuk, levágták az első heti szelvényeket abból az egyhavi adagból is, ami kalóriaértékben csak egyheti tápanyagnak felel meg, tehát tulajdonképpen huszonkét napi koplalást jelent, ha nem pótolja az ember feketén vett tojással, szalonnával, vajjal nagy ritkán. 90 fillér a tojás darabja, és mivel húst hónapszám nem eszünk, ebből kell legalább venni. – Késve jött Jani szüleitől, Jászberényből csomag, mikor Janinak már letelt a mézeshete, és volt benne borjúhús. Miklós olyan áhítattal ült a bécsi szelethez, hogy külön bejelentette az evés minden fázisát: most szétvágom, mondta, most megszagolom, most a villámra tűzöm, most bekapom stb. Úgy nevettem könnyesen szegénykén, mert én csak megvagyok hús nélkül, de ő bizony nagyon nélkülözi. – De szabad-e még nekünk nélkülözésről beszélni, mikor a nagyváradi gettóra gondolunk. Ági írt, mikor elindultak, és írt már a gettóból is, persze csak szűkszavú levelezőlapot, szegényke, de onnan jött emberek mondják, hogy kb. 40 000 ember van egész kis lakóhelyre beszorítva. Igaz, hogy legalább házakban laknak, nem pajtákban és téglagyárakban, mint a Felvidéken, de kb. tizenkét ember jut egy szobára, és napi két liter víz mosdásra, ivásra egyformán, abból kell kijönni. Nem tudom, megkaptak-e még utolsó elsejei pénzküldeményünket, szegényke. Most már nemsokára itt is megalakul a végleges Zsidótanács, azt mondják. Ma, azaz 13-án bent volt a mocskos lapokban az ideiglenes bizottság névsora, közte Török Sándorral, akit ilyen címen mentettek ki Csepelről, hogy ő fogja intézni a kitértek ügyeit. Mikor az Újságírókamara törölt tagjait Csepelre behívták, köztük volt persze Sándorka is. Most ő lett, úgy látszik, a „kultuszminiszterünk”. Undorító, ami a lapokban folyik, különösen az *Esti Újságban*. Hazug, aljas mocskolódás a zsidókérdés körül, és állandó hazaárulás a németekkel kapcsolatos állásfoglalásban. De hát megmaradnak ezek a dokumentumok, és nem tudom, hogy fogják tudni kimosni magukat majd annak idején...

(A napló befejező részét, az 1946-os év bejegyzéseit következő számunkban közöljük.)

Marno János

EGY ÜTÖDÖTT ÓRÁN

Damoklész kardja várja itt fölöttem,
 hogy hüvelyébe, mely porhüvelyem,
 visszacsusszanhasson.